
ФІНАНСИ, ОПОДАТКУВАННЯ, АУДИТ

УДК 336.743

ВОЛОСОВИЧ Світлана,

д. е. н., професор, професор кафедри фінансів

Київського національного торговельно-економічного університету

ЕКСПОРТНО-КРЕДИТНІ АГЕНТСТВА ЯК ІНСТИТУТ РОЗВИТКУ

Досліджено сутність та функції експортно-кредитних агентств. Проаналізовано існуючі моделі їх функціонування в розвинених країнах. Виявлено проблеми розвитку інститутів державної підтримки експорту в Україні та запропоновано шляхи їх подолання.

Ключові слова: експортно-кредитні агентства, державна підтримка експорту, страхування експортних кредитів.

Волосович С. Экспортно-кредитные агентства как институт развития. Исследовано сущность и функции экспортно-кредитных агентств. Проанализированы существующие модели их функционирования в развитых странах. Выявлены проблемы развития институтов государственной поддержки экспорта в Украину и предложены пути их преодоления.

Ключевые слова: экспортно-кредитные агентства, государственная поддержка экспорта, страхование экспортных кредитов.

Постановка проблеми. В умовах зростання міжнародних фінансових потоків збільшується вплив на суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності різноманітних ризиків, що виникають через недостатність інформації про економічний чи політичний стан у країні-одержувачі або про платоспроможність покупця. З огляду на те, що переважна

© Волосович С., 2017

частина зовнішньоторговельних поставок здійснюється з використанням різних кредитних механізмів, зростає нагальна потреба у державній підтримці експорту.

Особливо актуальною в Україні постає проблема підтримки експорту державою на тлі падіння його обсягів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висвітлення окремих проблем державної підтримки експорту здійснюється у працях А. Бутіна, О. Крїніцина, А. Вигиринського, В. Галасюка, К. Ткаченко [1–4] та ін. Проте функціонування експортно-кредитних агентств у них розглядається досить фрагментарно та потребує поглибленого аналізу.

Метою статті є визначення ціннісних орієнтирів при створенні експортно-імпортного агентства як інституту розвитку національної економіки.

Матеріали та методи. Теоретичним та методологічним підґрунтям статті стали праці вітчизняних та зарубіжних науковців. Дослідження проведено із застосуванням методів теоретичного узагальнення, порівняння, аналізу та синтезу. Обґрунтовано необхідність та напрями вдосконалення системи інститутів підтримки експорту в Україні.

Результати дослідження. У світовій практиці існує значна кількість адміністративних та економічних механізмів підтримки експорту. Серед економічних інструментів слід виділити застосування податкових пільг, державних субсидій, державних кредитів та гарантій, страхування експортних кредитів. Проте надання певних економічних інструментів підтримки експорту є небажаним. Це стосується, наприклад, державних субсидій. Водночас дозволяється застосування економічних інструментів спеціалізованими установами, які носять узагальнюючу назву – експортно-кредитні агентства. Вони стають потужними інститутами економічного розвитку. Роль експортно-кредитних агентств виконується як експортно-імпортними банками, так і спеціалізованими страховими компаніями.

Згідно зі ст. 1 Закону України від 20.12.2016 № 1792-VIII під експортним кредитом розуміють кредит, що надається банком-кредитором іноземному покупцю для придбання товарів (робіт, послуг) українського походження відповідно до умов зовнішньоекономічного договору (контракту), укладеного з українським експортером; банку іноземного покупця для фінансування поставок українського експортера в рамках виконання зовнішньоекономічного договору (контракту); українському експортеру для забезпечення поставки товарів (робіт, послуг) українського походження відповідно до умов зовнішньоекономічного договору (контракту) або для забезпечення виробництва таких товарів (робіт, послуг) за зовнішньоекономічним договором (контрактом) [5]. Під експортним розуміють кредит, що надається країною-експортером країні-імпортеру на оплату закупівель. Він може виступати у формі комерційного або фінансового кредиту. Ризики неплатежу в експортному кредиті пов'язані з його сутністю, тобто

застосуванням відстрочення платежів при вивезенні товарів і послуг за митний кордон. Непогашення експортного кредиту може статися з багатьох причин. Практика експортного кредитування налічує до 50 ризиків, які поєднують дві групи: економічні та політичні. Під економічними ризиками в експортному кредитуванні розуміють широкий спектр ризиків, які з'явилися при виконанні експортно-імпортних операцій, що призводять до банкрутства імпортера, його неплатоспроможності або ухиляння від виконання платіжних зобов'язань. Ці ризики виявляються в можливому випадковому зменшенні чи втраті доходів, майнових цінностей, грошових коштів підприємця, що спостерігається в умовах невизначеності, нестачі інформації про стан ринку, неможливості точно передбачити його тенденції. Ризики можуть стосуватися комерційних кредитів, що надаються постачальником-експортером покупцеві-імпортеру; банківських позик експортеру або імпортеру; зобов'язань і поручительств за експортним кредитом; довгострокових інвестицій та ін.

Призначення експортно-кредитних агентств (ЕКА) полягає в усуненні або зниженні ризиків експортних кредитів, створенні нових робочих місць, протидії банкрутству підприємств, підвищенні конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на міжнародному ринку, зростанні інвестиційної привабливості України, підтримці міжнародної торгівлі, забезпеченні позитивного сальдо платіжного балансу, розвитку сучасних фінансових інструментів у зовнішній торгівлі та механізмів державної підтримки експорту.

Експортно-кредитне агентство є державною чи приватною установою, яка надає підтримку вітчизняному експорту [3]. ЕКА створюються у формі приватних чи державних компаній. При цьому навіть повністю приватні експортно-кредитні агентства в більшості здійснюють підтримку експортерів за державний рахунок і під державним контролем. Інструментами підтримки експорту ЕКА виступають:

- кредитування зовнішньоторговельних операцій;
- надання державних гарантій за експортними кредитами;
- страхування експортних кредитів та угод від політичних та інших ризиків;
- організаційна та інформаційно-аналітична підтримка.

Функціонування експортно-кредитних агентств є необхідним фінансовим механізмом, що сприяє розвитку національного експорту та забезпечує захист інтересів вітчизняних і зарубіжних учасників зовнішньоекономічних операцій. За оцінками експертів у розвинених країнах на фінансову підтримку експорту витрачається в середньому 0,35 % ВВП [6].

Серед головних функцій ЕКА є такі:

- перерозподільча, за допомогою якої забезпечується кредитування суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності;
- компенсаційна, що передбачає часткову компенсацію експортеру відсотків за наданий кредит;

- ризикова, що проявляється при страхуванні експортних кредитів через відшкодування збитків суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності при реалізації ризиків;
- інформаційна, що передбачає надання суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності інформаційно-консультативних послуг.

До моделей функціонування експортно-кредитних агентств належать:

- експортно-кредитне агентство з переважанням функцій кредитування експортерів;
- експортно-кредитне агентство з провідною роллю страхування у фінансовій підтримці експорту;
- існування окремо кредитних та страхових агентств.

Створення ЕКА як окремого інституту підтримки експорту спостерігалось у промислово розвинених країнах після Першої світової війни. У 1917 р. у Німеччині з'явилося *EH Germany (Euler Hermes KREDITVERSICHERUNGS-AG)*, а в 1919 р. у Великобританії – Департамент гарантій експортних кредитів. У період Великої депресії вони були створені у Швеції (*SEK*) та США (*US EXIMBANK*). Після Другої світової війни агентства з підтримки експорту з'явилися в Японії (Департамент зі страхування експорту, імпорту й інвестицій Міністерства зовнішньої торгівлі і промисловості) та Франції (*Coface*). Найбільшого розповсюдження ЕКА отримали у 90-ті роки минулого століття. Тоді вони виникли у Болгарії, Боснії, Бразилії, Колумбії, Польщі, Нігерії, Малайзії, Румунії, Сінгапурі, Словенії, Словаччині, Угорщині, Таїланді, Філіппінах, Чехії. Вже на початку XXI століття ЕКА виникають у Бангладеш, В'єтнамі, Македонії, Новій Зеландії, Пакистані. Як засвідчує практика їх функціонування, послуги з кредитування чи страхування експортних операцій надаються різними установами. У Німеччині кредитні послуги надає банк *KfW*, а страхова організація *Euler Hermes* – страхові послуги. Така ж ситуація спостерігається в інших країнах.

Успішна реалізація ЕКА як інституту розвитку відбулася в усіх економічно розвинених країнах із середини ХХ ст. Нині агентства з підтримки експорту різної форми власності працюють у понад 100 країнах світу [7]. Їхня діяльність має такі ознаки:

- самоокупність. Є думки експертів, що створення ЕКА спричиняє надмірне навантаження на державний бюджет, але досвід їх функціонування у розвинених країнах це спростовує. Так, наприклад, діяльність *Euler Hermes*, компанії із власним капіталом у 2,5 млрд євро та понад 6 тис. працівників, що обслуговує близько 52 тис. клієнтів, приносить чистий прибуток близько 500 млн євро на рік [2];
- міжнародна співпраця, пов'язана зі створенням міжнародних об'єднань експортно-кредитних агентств, які розробляють та впроваджують узгоджені правила надання кредитних і страхових послуг суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності. Її активізація спостерігається з 30-тих

років минулого століття. Серед відомих міжнародних об'єднань ЕКА слід виокремити Бернський союз, Празький клуб, Міжнародну асоціацію кредитного страхування та надання гарантій;

➤ підтримка СОТ, що визнає їх інститутом і сприяє розвитку міжнародної торгівлі.

Страхування експортних кредитів визначено основним інструментом торговельної політики ЄС [8, с. 131]. Їх поділяють на два основних підвиди: страхування експортних кредитів постачальників та покупців. Проте К. В. Ткаченко розширює перелік страхових продуктів експортних кредитів, зараховуючи до них страхування документарних акредитивів; страхування банківських гарантій; кредитів, виданих експортеру або імпортеру; страхування гарантії повернення авансового платежу; тендерних гарантій; довивантажувальних ризиків; товарних кредитів постачальника; лізингових та факторингових операцій; інвестиційних ризиків [9, с. 51].

На ринку страхування експортних кредитів економічно розвинених країн розрізняють державні агентства, які страхують і надають гарантії від імені держави; приватних страховиків, які страхують і надають гарантії від власного імені; міжнародні об'єднання (клуби, асоціації) страховиків експортних кредитів.

Державними агентствами є установи або ті, що їй належать, або в яких держава має контрольний пакет акцій, або уповноважені державою. Страхування експортного кредитування у країнах – членах ОЕСР у середньому забезпечує до 3 % обсягу щорічного експорту. При цьому частка державної підтримки становить близько 30 %, що дає можливість експортерам виходити на нові ринки [4].

Приватне страхування експортних кредитів почало розвиватись у 50–60-ті роки ХХ ст., коли в Західній Європі політичні ризики поступово втратили своє значення, а комерційні ризики набули переваг. Нині Європа – центр приватного страхування експортних кредитів, на який за різними підрахунками припадає 80–85 % страхових премій, які щорічно сплачуються зі страхування експортних кредитів [10]. У більшості інших країн приватне страхування експортних кредитів розвинене менше або через жорсткий контроль з боку держави, або більш значну поширеність факторингу та форфейтингу. Водночас комерційні фінансові інститути не готові брати на себе значну частину ризиків, пов'язаних з підтримкою національного експорту та іноземних інвестицій через високий рівень ризиків та труднощі в управлінні.

В умовах зміщення акцентів на експортну орієнтацію національної економіки України необхідна державна підтримка експортерів. Світова фінансова криза 2008 р. змусила учасників міжнародної торгівлі висунути підвищені вимоги у сфері управління ризиками та просування власних товарів і послуг на ринки зарубіжних країн. Через нестабільність світової економіки та зростання кредитних ризиків при виконанні зовнішньоторговельних операцій інструмент державного страхування експортних кредитів набуває пріоритету.

Упровадження в Україні системи страхування експортних кредитів та інвестицій дасть змогу щорічно отримувати страхові платежі в розмірі 3–5 % обсягу експорту за потенційного страхування експортних кредитів на 1–3 млрд грн [4]. Наразі послуги зі страхування експортних кредитів в Україні пропонуються страховими компаніями з обережністю.

З початку 1990-х років в Україні створюється нормативно-правова база, на основі якої повинна сформуватися стратегія державної підтримки експортерів. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про впровадження механізму страхування експортних та кредитних ризиків» від 17 серпня 1998 р. № 1280 мав бути створений Фонд страхових гарантій «Ексімстрах» як добровільне об'єднання страховиків, які здійснюють страхування експортних кредитів. Згідно зі статтею 3 зазначеної постанови передбачено вступні внески страховиків – членів фонду «Ексімстрах», у розмірі не менше 400 000 євро, та наявність окремого централізованого гарантійного фонду у складі фонду страхових гарантій, джерелами формування якого є добровільні відрахування від страхових премій за договорами страхування експортних та кредитних ризиків. При цьому участь держави обмежується входженням до складу наглядової ради Фонду представників Міністерства фінансів України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, та Державної митної служби України (нині Державної фіскальної служби). Перші спроби створити державне експортне кредитне агентство здійснено в Україні ще у 2000 р., про що згадувалось у посланні Президента до Верховної Ради «Україна: Кроки в XXI століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000–2004 роки». Оприлюднено законопроекти у 2005, 2008, 2009 і 2015 роках із різними назвами, згідно з якими передбачалося створення державної акціонерної компанії «Українська компанія страхування експорту», яка б виконувала кредитування експортерів та їх клієнтів, страхування та перестраховування експортних кредитів, гарантування тендерних пропозицій українських експортерів і часткову компенсацію процентної ставки позичальникам. У 2010 р. законопроектом «Про державну фінансову підтримку експортної діяльності» пропонувалося створення ЕКА та передбачалася фінансова підтримка експортерів у розмірі 650 млн грн. У той же час його опоненти акцентували увагу на тому, що замість створення державної агенції доцільно використовувати функціонуючу страхову інфраструктуру.

У 2015 р. запропоновано законопроект «Про забезпечення масштабної експортної експансії українських виробників шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту». Необхідність створення відповідного експортно-кредитного агентства передбачено Розділом IX «Регуляторна політика, розвиток підприємництва та забезпечення умов конкуренції» Угоди про коаліцію депутатських фракцій

«Європейська Україна». Відповідний законопроект також включено до Плану законодавчого забезпечення реформ, розробленого за дорученням Голови Верховної Ради України та затвердженого постановою Верховної Ради України від 4 червня 2015 р. № 2896.

Проект закону відповідав Директиві Ради Європейського Союзу 98/29/ЄС від 07.05.1998 про гармонізацію основних положень щодо страхування експортних кредитів за трансакціями з середньостроковим та довгостроковим покриттям, Повідомленню Комісії державам-членам згідно з п. 1 ст. 93 Договору про заснування ЄС, що застосовує ст. 92 та 93 Договору стосовно короткострокового експортно-кредитного страхування (97/С 281/03), Повідомленню Комісії державам-членам, що вносить зміни у повідомлення відповідно до частини 1 ст. 93 Договору про заснування ЄС, що застосовує ст. 92 та 93 Договору стосовно короткострокового страхування експортних кредитів (2001/С 217/02), Угоді СОТ про субсидії і компенсаційні заходи, Угоді щодо офіційно підтримуваних експортних кредитів ОЕСР.

20 грудня 2016 р. Верховною Радою України затверджено Закон України «Про забезпечення масштабної експортної експансії українських виробників шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту» [5]. Згідно з ним Кабінет Міністрів України у серпні 2017 р. повинен створити експортно-кредитне агентство, що на добровільних засадах здійснює страхування, перестраховування, надає гарантії за договорами, які забезпечують розвиток експорту, а також бере участь у реалізації програми часткової компенсації відсоткової ставки за експортними кредитами. ЕКА утворюється у формі публічного акціонерного товариства, в якому державі в особі Кабінету Міністрів України належить не менше 50 % статутного капіталу плюс одна акція. Управління корпоративними правами, що належать державі у статутному капіталі ЕКА, здійснює Кабінет Міністрів України через уповноважений ним орган управління. Статут ЕКА затверджується Кабінетом Міністрів України. Початковий статутний капітал ЕКА становить не менш як 200 млн грн і формується за рахунок коштів державного бюджету [5].

Експерти засвідчують, що діяльність експортно-кредитного агентства у середньому сприятиме збільшенню обсягів експорту країни на 12 %, а зростання бюджету ЕКА на один долар США – збільшенню експорту приблизно на 302 доларів США. При цьому відбудеться активізація експортної діяльності підприємств, утворення нових робочих місць (за результатами роботи *Euler Hermes* було створено 240 тис. робочих місць), а також податкових надходжень до державного та місцевих бюджетів. Це сприятиме зростанню суспільного добробуту. Серед вітчизняних науковців побутує думка, що для подолання сировинної спеціалізації національної економіки послуг ЕКА потребують суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності, які укладають довгострокові договори

з іноземними партнерами на постачання високотехнологічної продукції з високим рівнем доданої вартості під масштабні проекти розвитку [7].

Створення експортно-кредитного агентства – один із кроків для підтримки міжнародної експансії українських товарів і збільшення обсягів експорту вдвічі до 2019 р. [11]. Водночас Закон України від 20.12.2016 № 1792-VIII містить низку суперечностей, які негативно впливатимуть на створення та ефективність функціонування ЕКА в Україні. Сформульовано вісім зауважень, які необхідно врахувати при доопрацюванні Закону [1]. Серед них варто виділити невідповідність назви та змісту Закону; дублювання ЕКА функцій щодо надання кредитів ПАТ «Державний експортно-імпортерний банк України»; суперечності між різними нормами Закону в контексті зобов'язань перед СОТ стосовно створення механізму часткової компенсації відсоткової ставки за експортними кредитами, що вважається експортною субсидією. Неповне розширення на ЕКА норм Законів України «Про страхування», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», «Про управління об'єктами державної власності» щодо обов'язкової виплати дивідендів викривить конкуренцію, надасть переваги окремим компаніям та акціонерам ЕКА. Вибірковість сфери дії Закону призведе до спотворення економічних стимулів, оскільки підтримка ЕКА має здійснюватися не за переліком товарів, а за певними критеріями щодо цих товарів, наприклад, тривалий виробничий цикл, *hi-tech*-продукція; відсутність чітких критеріїв відбору підприємств, які можуть претендувати на підтримку ЕКА, що створюватиме ризики для державного бюджету. Проте, незважаючи на ці суперечності, ЕКА у перспективі може стати одним із потужних інструментів, що забезпечуватимуть просування української продукції на зовнішні ринки.

Висновки. Функціонування ЕКА сприяє ефективній підтримці експорту державою, що є важливим для розвитку національної економіки. Для експортно орієнтованої ринкової економіки наявність цього інституту створює підґрунтя для підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товарів на міжнародних ринках. В умовах інтеграції України до ринків країн Євросоюзу створення ЕКА дозволить вдосконалити виробничо-експортний потенціал підприємств. Водночас поєднання ЕКА функцій страхування, гарантування та кредитування експорту суперечить вимогам СОТ та МВФ, що диктує внесення відповідних змін до чинного законодавства. Враховуючи наявність «Державного експортно-імпортерного банку України» з повноваженнями щодо кредитування суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, варто перейменувати вітчизняне ЕКА з огляду на виконання ним лише страхових операцій. Функціонування обох інститутів, які між собою тісно взаємопов'язані, забезпечить досягнення синергетичного ефекту у спрощенні доступу вітчизняної продукції на зовнішні ринки та підвищення довіри іноземного бізнесу й інвесторів до українських компаній.

Враховуючи те, що для України ЕКА є новим інститутом, у подальшому необхідна розробка механізму кредитування та страхування експортних операцій суб'єктів національної економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бутін А., Крініцин О. Експортно-кредитне агентство: вісім зауважень. URL : <https://www.epravda.com.ua/columns/2017/04/5/623505>.
2. Вигиринский А. Цена транша. Правительство отказывается от поддержки экспорта. URL : <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2017/01/31/619267>.
3. Галасюк В. Державна допомога підприємствам в контексті Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС. URL : http://parlament.org.ua/upload/docs/State_aid.pdf.
4. Ткаченко К. Страхование экспортных кредитов: международный опыт. URL : <https://forinsurer.com/public/11/07/05/4364>.
5. Про забезпечення масштабної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського походження шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту : Закон України від 20.12.2016 № 1792-VIII. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1792-19>.
6. Під крилом держави. URL : http://www.pumb.ua/ua/pro_bank/presa_pro_bank/pid_krilom_derzhavi.
7. Гужва І. Кредитувати чи страхувати, або Як підтримати українського експортера? URL : <http://gazeta.dt.ua/macrolevel/kredituvati-chi-strahuvati-abo-yak-pidtrimati-ukrayinskogo-eksportera-.html>.
8. Consolidated Version of the Treaty Establishing the European Community. Offic. J. 24.12.2002. P. 33–184.
9. Ткаченко К. Страхування експортних кредитів. Страхова справа. 2011. № 31 (41). С. 50–51.
10. Сайко В. Експортне страхування. URL : http://www.moor.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=85:2011-07-13-08-55-57&catid=36:2011-06-26-06-22-53&Itemid=30.
11. Експортно-кредитне агентство України запрацює не пізніше серпня. URL : <https://economics.unian.ua/other/1749277-eksporno-kreditne-agentstvo-ukrajini-zapratsyue-ne-piznishe-serpnya-zakon.html>.

Стаття надійшла до редакції 04.07.2017.

Volosovych S. Export-credit agencies as a development institution.

Background. In the conditions of the growth of international financial flows, the impact on the subjects of foreign economic activity of various risks that arise as a result of insufficient information about the economic or political situation in the recipient country or on the solvency of the buyer is increasing.

The ***aim*** of the article is to determine the value orientations when creating an export-import agency as an institution for the development of the national economy.

Materials and methods. The works of domestic and foreign scholars regarding the state financial support for exports has become the theoretical and methodological basis for writing the article. The research was carried out using the methods of theoretical generalization, comparative analysis, analysis and synthesis, which allowed to substantiate the need for improvement directions of the system of export support institutes in Ukraine.

The results of the research. The mission of export credit agencies is to eliminate or reduce the risks of export credits; support of international trade; ensuring a positive balance of payments; the development of modern financial instruments in foreign trade

and the mechanisms of state support for exports. Export support instruments of ECA are lending to foreign trade operations; provision of state guarantees for export credits; insurance of export credits and transactions from political and other risks; organizational, informational and analytical support. ECA's main functions include distribution, compensation, risk, and information.

Conclusion. With the integration of Ukraine into the markets of the European Union, the creation of ECA will improve the production and export potential of enterprises and increase the competitiveness of domestic products in international markets. At the same time, the combination of ECA's insurance, export guarantee and export lending functions is contrary to the requirements of the WTO and the IMF, which requires appropriate changes to the legislation. Taking into account the presence of the State Export-Import Bank of Ukraine with powers of lending to foreign economic entities, it is worthwhile to rename the domestic ECA in view of its implementation of insurance operations only. The functioning of both institutions, which are closely interrelated, will ensure the achievement of a synergistic effect in simplifying the access of domestic products to foreign markets and increasing the trust of foreign business and investors in Ukrainian companies.

Keywords: export-credit agencies, state support for export, insurance of export credits.

REFERENCES

1. Butin A., Krinicyн O. Eksportno-kredytne agentstvo: visim zauvazhen'. URL : <https://www.epravda.com.ua/columns/2017/04/5/623505>.
2. Vigirinskij A. Cena transha. Pravitel'stvo otkazyvaetsja ot podderzhki jeksporta. URL : <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2017/01/31/619267>.
3. Galasjuk V. Derzhavna dopomoga pidprijemstvam v konteksti Ugody pro Asociaciju mizh Ukrai'noju ta JeS. URL : http://parlament.org.ua/upload/docs/State_aid.pdf.
4. Tkachenko K. Strahovanie jeksportnyh kreditov: mezhdunarodnyj opyt. URL : <https://forinsurer.com/public/11/07/05/4364>.
5. Pro zabezpechennja masshtabnoi' ekspansii' eksportu tovariv (robit, poslug) ukrai'ns'kogo pohodzhennja shljahom strahuvannja, garantuvannja ta zdeshevlennja kredytuvannja eksportu : Zakon Ukrai'ny vid 20.12.2016 № 1792-VIII. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1792-19>.
6. Pid krylom derzhavy. URL : http://www.pumb.ua/ua/pro_bank/presa_pro_bank/pid_krilom_derzhavi.
7. Guzhva I. Kredytuvaty chy strahuvaty, abo Jak pidtrymaty ukrai'ns'kogo eksportera? URL : <http://gazeta.dt.ua/macrolevel/kredituvati-chi-strahuvati-abo-yak-pidtrimati-ukrayinskogo-eksportera-.html>.
8. Concolidated Version of the Treaty Establishing the European Community. Offic. J. 24.12.2002. P. 33–184.
9. Tkachenko K. Strahuvannja eksportnyh kredytiv. Strahova sprava. 2011. № 31 (41). S. 50–51.
10. Sajko V. Eksportne strahuvannja. URL : http://www.moor.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=85:2011-07-13-08-55-57&catid=36:2011-06-26-06-22-53&Itemid=30.
11. Eksportno-kredytne agentstvo Ukrai'ny zapracujuje ne piznishe serpnja. URL : <https://economics.unian.ua/other/1749277-eksportno-kreditne-agentstvo-ukrajini-zapratsyue-ne-piznishe-serpnja-zakon.html>.